УДК 811.112.2 (07)

С. О. Застровська – кандидат філологічних наук, професор кафедри німецької філології Волинського національного університету імені Лесі Українки;
О. В. Найдюк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Луцького національного технічного університету

Співвідношення понять “прецедентний феномен” та “концепт”

Роботу виконано на кафедрі німецької філології ВНУ ім. Лесі Українки

У статті визначено поняття “прецедентний феномен” та “концепт”, з’ясовано зв’язок між ними. На конкретних прикладах продемонстровано актуалізацію концептів і їхніх ознак прецедентними феноменами.

Ключові слова: прецедентний феномен, прецедентне висловлювання, концепт, актуалізація, профілізація, концептуальна ознака.

Застровская С. О., Найдюк О. В. Соотношение понятий “прецедентный феномен” и “концепт”. В статье определяются понятия “прецедентный феномен” и “концепт”, определена связь между ними. На конкретних примерах продемонстрировано актулизацию концептов и их признаков прецедентными феноменами.

Ключевые слова: прецедентный феномен, прецедентное высказывание, концепт, актуализация, профилизация, концептуальный признак.

Zastrovska S. O., Naydyuk O. W. The Interrelation of the Nations of “Precedent Phenomenon” and “Concept”. The article deals with the notion “precedent phenomenon” and “concept” and their interrelation. Actualization of concepts and their signs by precedent phenomena have been shown.

Key words: precedent phenomenon, precedent utterance, concept, actualization, profilization, conceptual sign.

Постановка наукової проблеми та її значення. У лінгвістичних дослідженнях зазначено, що прецедентні феномени (ПФ) можуть вживатися як готові блоки-номінанти, замість інших мовних знаків при вираженні власної думки, що ПФ – це образна підміна рис людини або предмета іншою персоною-реалією, яка стає таксоном культури [6, 114–115], що ПФ апелюють до концептосфери комунікантів, до різних значущих для соціуму знань [14, 3–5], що, наприклад, прецедентні імена (ПІ) є “алюзивним дублетом концепту” [12, 116]. А. М. Приходько відносить прецедентні тексти та прецедентні імена серед інших “валоративно значущих ментальних утворень” до концепто-символів, оскільки в них має місце “злиття” власне концепту і символу. Саме на ґрунті національно-культурної традиції символ може перетворюватися на образ-ідею, тобто ставати концептуально значущим [12, 94–95].

Наведені характеристики засвідчують певні відмінності у розумінні ПФ, особливо щодо їхнього співвідношення з концептами. Цей факт зумовлює потребу подальшого дослідження ПФ та їхнього відношення до концептів, що й визначає **актуальність** обраної теми.

Відповідь на питання, чи можуть ПФ бути ідентифікаторами концептів, чи вони слугують лише для профілізації окремих ознак концептів залежить, мабуть, від того, що розуміється під прецедентом та концептом. Отже, **мета** роботи − з’ясувати зв’язок понять “прецедентний феномен” та “концепт”. Мета передбачає розв’язання таких **завдань**: 1) визначитися щодо розуміння понять “прецедентний феномен” та “концепт”; 2) виявити можливість / неможливість прецедентних феноменів слугувати засобом об’єктивації концептів чи профілізації концептуальних ознак. **Об’єктом** дослідження є поняття “концепт” та “прецедентний феномен”. **Предмет** дослідження: здатність ПФ актуалізувати концепти чи їхні ознаки. Матеріалом дослідження слугували наукові праці та художній твір Т. Фонтане “Frau Jenny Treibel”.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Під прецедентним феноменом розуміємо ментальне утворення, позначення та зміст якого добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти, актуальне й використане у когнітивному й комунікативному плані. До ПФ ми відносимо прецедентні імена, прецедентні висловлювання (ПВ), прецедентні тексти (ПТ), прецедентні ситуації (ПС), прецедентні жанри (ПЖ). На сьогодні можна зазначити щонайменше три різних розуміння концепту: широке, вузьке та дуже вузьке. Прослідкуємо розуміння концепту в різних лінгвістичних дослідженнях. [1, 233–250; 5; 10; 11; 16; 19].

© *Застровська С. О., Найдюк О. В., 2011*

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

На думку когнітологів [17; 18; 20; 21], "концепти виникають у зв'язку з категоризацією – вони виявляються результатами освоєння того чи іншого фрагменту або домена реальності, підсумками досвіду і спілкування, а об'єктивуючі їх одиниці (перш за все слова і еквівалентні їм мовні вираження) виникають в актах семіозису як надходження "тіла знаку" для (концептуального) змісту, який формується" [9, 9]. Насамперед розрізняються розуміння концепту у лінгвокультурології та когнітивній лінгвістиці, хоча й зазначається (див. роботу В. І. Карасика [8, 139]), що лінгвокогнітивний і лінгвокультурний підходи до розуміння концепту відрізняються лише векторами щодо індивіда: лінгвокогнітивний – це напрям від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний – це напрямок від культури до індивідуальної свідомості. Насправді це не зовсім так.

Лінгвокультурний підхід – це вивчення культурних концептів з погляду їхнього ціннісного компонента, тобто співставлення відношень до тих або інших предметів, явищ, ідей, цінних для носіїв культури. Звідси висновок: "культурний концепт – багатовимірне смислове об'єднання, в якому виділяються ціннісна, образна і понятійна сторони" [8, 129]. Фактично усі представники лінгвокультурологічного напряму (А. Вєжбіцкая, Н. Д. Арутюнова, Д. С. Лихачов, Ю. С. Степанов, Л. О. Чернейко, С. Х. Ляпін, В. І. Карасик, В. І. Шаховський, С. Г. Воркачов та ін.) розуміють під концептом ментальне утворення, яке відмічене тим чи іншим ступенем етносемантичної (культурної) специфіки. Н. Д. Арутюнова визначає культурний концепт як результат взаємодії низки факторів, таких як національна традиція, фольклор, релігія, ідеологія, життєвий досвід, образи мистецтва, відчуття і система цінностей [2, 3].

Будучи фактором культури, концепт виникає, коли в ньому є потреба, розвивається разом з розвитком того суспільства, у якому він існує, займаючи в ньому те місце, яке диктують йому світоглядні установки, історичний розвиток та інші особливості цього суспільства. До того ж в існуючій колективній свідомості концепти "описують дійсність, але дійсність особливого роду – ментальну" [15, 5].

У лінгвокогнітивному аспекті концепт – "узагальнений ментальний образ, який з'єднує різного роду інформацію про явища дійсності, пов'язану у носія мови зі словом" [7, 69].

У когнітивній лінгвістиці концепти приписуються різним мовним одиницям – позначенням природніх класів (типу bird), ситуацій (типу run), індивідів (типу George Lakoff). Кожен концепт занурений у домени, які утворюють структуру, що найближче співвідноситься з філлморівським поняттям фрейму. Домени утворюють так званий семантичний фон, з якого виділяється концепт [13, 416].

Коли концепт активізується у свідомості в процесі мовленнєво-мисленнєвої діяльності, людина не задумується про складові елементи його структури чи змісту, і лише коли вона оперує цим концептом як одиницею знання, то починає виділяти його конкретні характеристики, які іноді називають компонентами або концептуальними ознаками [3, 29].

Концепти можуть комбінуватися у складні структури, утворюючи концептуальні системи. Концептуальна система − проміжна ланка між дійсною реальністю або такою, яка здається дійсною (сни, пророцтва, бачення, галюцинації або продукт творчої уяви в цьому разі також можна розглядати як відображувану реальність) і мовою. Мова є описом не безпосередньо світу, який оточує людину, або яким вона його уявляє, а сприйняття цього світу індивідумом.

Розуміння концепту у лінгвокультурології та когнітивній лінгвістиці відрізняється, можна сказати, "об'ємом". Когнітологи досліджують усі концепти (тобто у лінгвокогнітології, згідно з наведеними цитатами, за будь-яким словом стоїть концепт), тоді як лінгвокультурологи під концептом розуміють ідеологічно значимі ментальні утворення. Якщо об'єктом дослідження лінгво-когнітологів є концепти як результат пізнання навколишньої дійсності, як кванти знань про різні об'єкти (конкретні й абстрактні) та відображення їх у мові, то лінгвокультурологів цікавлять, насамперед, концепти, які відображають та формують національну ідеологію, під якою Д. Б. Гудков розуміє систему соціальних, етичних, естетичних, політичних і т. п. поглядів, базові й інваріантні для тої чи іншої культури [6, 80]. У цьому аспекті принципові для формування моральних засад суспільства, наприклад, такі концепти як ЩАСТЯ, ЛЮБОВ, ПОЛІТИКА, ВИБОРИ, ДОБРО, ЗЛО та інші. Не випадково проблему прецедентності підняли вперше лінгвокультурологи, оскільки саме прецеденти формують набір моральних норм поведінки в суспільстві. ПФ, насамперед, ціннісно значимі для певної лінгво-культурної спільноти, саме вони формують (та відображають) еталонні зразки для наслідування чи, навпаки, застерігають від уподібнення негативним проявам.

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

Отже, широке розуміння концепту характерно для лінгвокогнітології, вузьке – для лінгвокультурології. Від цих двох трактувань відрізняється третє розуміння – дуже вузьке: коли концепти тлумачаться як "семантичні утворення, що стоять за словами, які не мають однослівних еквівалентів при перекладі іншими мовами" (такої думки дотримується В. П. Нерознак, цит. за А. М. Приходько [12, 116]).

Своє розуміння концепту ми базуємо на лінгвокультурному та визначаємо концепт як складноструктурований ментальний феномен, який містить поняттєве начало, ціннісну та асоціативно-образну складові частини.

На поставлене на початку статті питання щодо співвідношення ПФ і концепту, відповідаємо так: у згорнутому, символьному, асоціативно-образному вимірах ПФ стають синонімами інших мовних знаків для профілізації концептуальних ознак різних концептів: політичних, економічних, культурних – одним словом концептів, які формують моральні засади суспільства. Для доведення сказаного звернемося до фактичного матеріалу. У творі Т. Фонтане "Frau Jenny Treibel" актуалізується низка національно-значущих концептів. У межах цієї статті зупинимося на концепті GELD (ГРОШІ). Він неодноразово актуалізується у розмовах персонажів твору. Наприклад:

1) *"<…> Dein Papa ist ein Juwel, das weiß ich am besten."*

"Er unterschätzt alles Äußerliche, Besitz und Geld, und überhaupt alles, was schmückt und schön macht."

"Nein, Corinna, sage das nicht. Er sieht das Leben von der richtigen Seite an; er weiß, dass Geld eine Last ist und dass das Glück ganz woanders liegt. <…>"

"<…> Eigentlich liegt es doch so: alles möchte reich sein, und ich verdenke es keinem. Papa freilich, der schwört noch auf die Geschichte von dem Kamel und dem Nadelöhr. Aber die junge Welt..." (Fontane, S. 10−11).

У цьому фрагменті розмови між Коріною та пані Трайбель ідентифікатором концепту GELD є лексема *Geld*. Метафора *Geld ist eine Last* і словосполучення *reich sein* профілізують різні ознаки цього концепту. У розмові вжито біблеїзм *die Geschichte von dem Kamel und dem Nadelöhr*, який апелює до ПС з Біблії: "Иисус же сказал ученикам Своим: истинно говорю вам, что трудно богатому войти в Царство Небесное;

И еще говорю вам: удобнее верблюду пройти сквозь игольные уши, нежели богатому войти в Царство Божие" (Библия От Матвея, С. 24). Такими словами характеризується людина, для якої досить малих статків, щоб бути щасливою. Такі люди не прагнуть багатства, вони бажають чогось більшого. Для них гроші та інші матеріальні цінності відіграють дуже малу роль. Для того, щоб збагнути величне, духовне – золото не потрібне. Концепт GELD актуалізується у цій розмові у зв'язку з концептом GLÜCK.

ПФ профілізується ознака [Unwichtigkeit des Geldes].

2) *<…> Aber sie hat nur ein Herz für das Ponderable, für alles, was ins Gewicht fällt und Zins trägt, und für viel weniger als eine halbe Million gibt sie den Leopold nicht fort, die halbe Million mag herkommen, woher sie will. <…> Sie lieberalisieren und sentimentalisieren beständig, aber das alles ist Farce; wenn es gilt, Farbe zu bekennen, dann heißt es: "Gold ist Triumpf" und weiter nichts* (Fontane, S. 78).

У розмові професора В. Шмідта з Марселем концепт GELD актуалізується такими лексичними одиницями як *Zins, eine halbe Million*, на цьому фоні вжито ПФ: *Gold ist Triumpf*. Це ПВ є модифікацією ПВ *Gold ist nur Chimäre.* ПВ *Gold ist nur Chimäre* (цитата з опери "Robert der Teufel" (1831) von Giacomo Meyerbeer (1791–1864)) – засвідчує, що гроші (золото) є химера, нездійсненна фантазія. Модифіковане ПВ *Gold ist Triumph* висловлює протилежний погляд: гроші – це слава, успіх. Залежно від того, що для людини є пріоритетом у житті, вона і ставиться до грошей та багатства. Отже, наведене ПФ профілізує концептуальну ознаку [Gold ist Triumpf] та імплікує протилежну ознаку [Gold ist Chimäre].

3) Пан Трайбель отримує телеграми від Фогельзанга, який очолює його передвиборчу кампанію.

"Alles geht gut. Bitte, Geldanweisung nach Teupitz hin. Ihr. V." <…> Anweisung noch nicht eingetroffen. Bitte dringend. Ihr. V." <…> Anweisung inzwischen empfangen. Aber deckt nur gerade das schon Verausgabte. Montecuculis Wort über Kriegsführung gilt auch für Wahlfeldzüge. Bitte weiteres nach Groß-Rietz hin. Ihr. V." (Fontane, S. 100).

Для ведення передвиборчої кампанії потрібні гроші (*Geldanweisung, Anweisung dringend, Verausgabte*). У цьому контексті вжито ПФ (*Montecuculis Wort*). Слова Монтекуколі про ведення війни (*Montecuculis Wort über Kriegsführung*) є назвою прецедентного висловлювання Кайзерівського фельдмаршала Графа фон Монтекуколі (1609−1680), який сказав, що для того, щоб вести війну,

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

потрібно три речі: перше – гроші, друге – гроші, третє – гроші (“*Zum Kriegführen sind drei Dinge nötig: erstens Geld, zweitens Geld, drittens Geld*”). У тексті слова фельдмаршала наводяться не повністю, а лише згадуються як такі. Фогельзанг, вимагаючи вкотре грошей для ведення передвиборчої кампанії, не прямо каже про це, а згадує слова фельдмаршала Монтекуколі. При цьому він сподівається, що комерційний радник зрозуміє, що саме він має на увазі. Завуальоване прецедентне висловлювання розміщене в іншому контексті, ніж воно було вжито вперше, виконує тут конспіративну функцію.

Ці слова виявилися настільки влучними, що стали крилатими, за ними закріпилося авторство – як власне ім’я “*Montecuculis Wort*”.

Це прецедентне висловлювання засвідчує подібність асоціативних зв’язків концептів GELD – KRIEG (ГРОШІ – ВІЙНА) та GELD – WAHLEN (ГРОШІ – ВИБОРИ). На такий зв’язок вказує і вживання дієслова *gelten* і частки *auch*, яка виконує приєднувальну функцію (*gelten auch für...*). Передвиборча кампанія порівнюється з війною, а влада грошей поширюється скрізь і увесь час чи то війна, чи вибори. Гроші вирішують усе.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, прецедентні феномени слугують, насамперед, для профілізації концептуальних ознак ідеологічно значущих концептів. Їхньою особливістю є те, що вони, “відірвавшись” від свого первинного контексту, вживаються за нових умов, схильні до модифікації, демонструють свою гнучкість, що й уможливлює їхнє застосування для профілізації концептуальних ознак.

Перспективою подальшого дослідження є виявлення конфігураційних можливостей концептів, які актуалізуються прецедентними феноменами.

Література

1. Актуальные проблемы современной лингвистики : учеб. пособие / [сост. Л. Н. Чурилина]. – [2-е изд.]. – М. : Флинта ; Наука, 2007. – 416 с.
2. Арутюнова Н. Д. Введение // Логический анализ языка. Ментальное действие / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1993. – С. 3–6.
3. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика (курс лекций по английской филологии) / Н. Н. Болдырев. – [Изд. 2-е, стереотип.]. – Тамбов : Изд-во ТГУ, 2001. – 123 с.
4. Валюкевич Т. В. Лингвистический статус концепта “Внешность” (на материале английского языка) / Т. В. Валюкевич // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2001. – № 537. – С. 159–165.
5. Воркачев С. Г. Методологические основания лингвоконцептологии / С. Г. Воркачев // Теоретическая и прикладная лингвистика. – Вып. 3 : Аспекты метакоммуникативной деятельности. – Воронеж : [б. и.], 2002. – С. 79–95.
6. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2003. – 288 с.
7. Дидковская В. Г. О способах вербализации концепта / В. Г. Дидковскся // Человек. Язык. Искусство : м-лы Междунар. науч.-практ. конф. – М. : [б. и.], 2001. – С. 69.
8. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
9. Кубрякова Е. С. О современном понимании термина “концепт” в лингвистике и культурологии / Е. С. Кубрякрва // Reality, Language and Mind: An International Book of Research Report / ed. by T. A. Fesenko, B. Stefanik, M. Press. – Tambov : Tambov Univerity Press, 2002. – Iss. 2. – P. 2–13.
10. Морозова Е. И. Концепт и концептуальная категория: к проблеме разграничения понятий / Е. И. Морозова // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2004. – № 636. – С. 115–119.
11. Никитин М. В. Развернутые тезисы о концептах / М. В. Никитин // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 53–64.
12. Приходько А. М. Концепт і концептосфери в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько – Запоріжжя : Прем’єр, 2008. – 332 с.
13. Рахилина Е. В. Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость / Е. В. Рахилина. – М. : Рус. словари, 2000. – 416 с.
14. Сорокин Ю. А. Теория лакун и оптимизация межкультурного общения / Ю. А. Сорокин // Единицы языка и их функционирование : межвуз. сб. науч. тр. – Саратов : Сарат. ун-т, 1994. – Вып. 4. – С. 3–9.
15. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1997. – 824 с.
16. Сусов А. А. Размышления о концептах / А. А. Сусов, И. П. Сусов // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2006. – № 726. – С. 14–20.

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

17. Clauser T. C. Domains and Image Schemas / T. C. Clauser, W. Croft // Cognitive Linguistics. – 1999. – Vol. 10. – № 1. – P. 1–31.
18. Johnson M. Why cognitive linguistics requires embodied realism / M. Johnson, G. Lakoff // Cognitive Linguistics. – 2002. – Vol. 13. – № 3. – P. 245–263.
19. Lakoff G. The brain's concepts / G. Lakoff // Proc. 8 the International Cognitive Linguistics Conference. – Logroto (Spain) : University of La Rioja, 2003. – P. 111–130.
20. Langacker R. W. Discourse in cognitive grammar / R. W. Langacker // Cognitive Linguistics. – 2001. – Vol. 12. – № 2. – P. 143–188.
21. Sperber D. Modularity and Mind-reading / D. Sperber, D. Wilson // Mind and Language. – 2002. – Vol. 17. – № 1−2. – P. 3–23.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Библия, Новый Завет, От Матвея святое благовествование 19:23, 24.
2. Fontane T. Frau Jenny Treibel / T. Fontane. – München ; Wien : Carl Hanser Verlag, 1984. – S. 4−186.

Статтю подано до редколегії
25.03.2011 р.

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com